

КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ТЕКСТИЛНА ПРОМИШЛЕННОСТ

(Документи за фабриката на Добри Желязков в Сливен)

Милена Колева-Звънчарова

Във връзка с отбелязването на 180 години българска индустрия в началото на настоящата година към Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ бе отправена покана от областния управител на Сливен за участие в Инициативния комитет, който организира националните чествания. В отдел „Ориенталски сбирки“ на Библиотеката се съхраняват редица османотурски документи, свързани с дейността на първата фабрика в българските земи. Сред тях е и станалият емблематичен ферман на султан Махмуд II (1808-1839) от 1836 г., с който ръководството на фабриката за сукно в Сливен се възлага на Добри Желязков.

За начало на българската индустрия и преломен момент в стопанското развитие на нашите земи под османска власт се приема основаването на сливенската фабрика за сукно. Това става през 1834 г. в резултат на усилията на Добри Желязков (1800-1865).¹ Първите опити за организирана фабрична дейност са следствие от благоприятното съчетание на различни по своя характер фактори. Един от тях е съществуването на безспорно установена местна традиция в производството на качествен текстил, станал обект на повишен търговски интерес още през XV-XVI в.² Друг фактор е промененото и нарастнало търсене на модерни платове за нуждите на османската армия, наложено от реформите на султан Махмуд II от 1826 г., които засягат и вида на военните униформи.³ Въведената тенденция към европеизация за сметка на традиционните форми на облеклото постепенно обхваща и цивилната сфера, като чалмата бива заменена от фес, джубето – от сетре, шалварите и чеширите отстъпват на панталона.⁴ Ако вземем предвид по-широката икономическа картина в онзи исторически момент, то към споменатите обичайни изводи ще се добавят и още няколко прагматични причини за учредяването на първите индустриални предприятия в Османската империя. Това са именно стремежът за

¹ Относно споровете по въпроса дали именно тя е първата фабрика в българските земи вж. *Ив. Русев*, За някои нови и неизвестни моменти от историята на първата българска фабрика. – Годишник на Варненския свободен университет, т. I, Варна, 1998, с. 463.

² *Н. Тодоров*, Сведения за технологията на сливенските текстилни изделия от 30-те години на XIX в. – Сборник народни умотворения, т. 50, С., 1963, 405-409; *същият*, Балканският град XV-XIX век. Социално-икономическо и демографско развитие, С., 1972, 269-271.

³ За военната реформа на султан Махмуд II вж. *С. Димитров*, Султан Махмуд II и краят на еничарите. С., 1993.

⁴ *М. İpşirli*, Kıyafet. – Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 25, Ankara, 2002, s. 510. По-подробно за разпространето на европейските елементи в облеклото от военната към цивилната мъжка мода вж. *Е. Коса*. 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası – Türk-İslam Medeniyeti, 7, Konya, 2009, 72-73.

намаляване на външнотърговския дефицит, за поевтиняване на стоките (като вносът бъде заменен от местно производство), за въвеждане на по-развитите европейски технологии.⁵ Не на последно място като предпоставка за появата на първото успешно индустриално начинание в българските земи следва да отбележим и многократно изтъкваните в различни изследвания личностни качества на Фабрикаджията⁶, който успява да овладее и подчини производствените сили на бурно развиващата се по онова време местна манифактура.

Осветляването на подробности от историята и функционирането на фабриката е било цел на множество изследователи до този момент, посветили трудовете си на българската стопанска история, на историята на гр. Сливен и не на последно място – на житейския път на Добри Желязков. Интересът към темата започва още в края на XIX в., когато са живи неговите съвременници и синът му, Иванчо Д. Желязков.⁷ Именно той, Иванчо Добрев, разказва на Георги Козаров⁸ спомените си за живота и делото на своя баща и за строежа на фабриката. Самият Феликс Каниц, при едно от посещенията си в България през втората половина на XIX в., обявява фабриката за „най-голямата забележителност на града” и „твърде голяма рядкост в империята на султана” и изтъква, че „във всички помещения на голямата сграда цари забележителна чистота и ред”.⁹ Той отбелязва, че в нея работят около 330 души от четири и половина до осем часа вечерта и прави опит да изчисли обема на средногодишното производство на платове в нея.

В началото на XX в. делото на Добри Желязков все още не е добило днешната си популярност. Любопитно е, че през 1904 г. в своя очерк за фабричната вълнена индустрия в България Димитър Мишайков цитира Ами Буе, според когото турското правителство „било предало фабриката на някой си М. Добисилетски, поляк”¹⁰, но някак не се досеща, че всъщност става въпрос за основателя на фабриката. Само година преди това Георги Козаров отпечатва за пръв път събраните сведения за Добри Желязков и

⁵ *M. Topal, E. Erdemir, E. Kırılı*, Tanzimat dönemi sanayileşme hareketinin Türkiye’de işletmecilik anlayışının oluşumuna etkileri Hereke fabrikası ve nizamnamezi. – SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, No25, s. 39.

⁶ За ярката следа, която Добри Желязков оставя в българската история, свидетелства и фактът, че образът му вдъхновява и литературни творби. Вж. *А. Славов*, Добри Желязков Фабрикаджията. С., 1969; *Ж. Кондев*, Под небето на Сините камъни. Сливен, 2000.

⁷ Добри Желязков и съпругата му Мария Янакиева Желязкова имат и дъщеря, Анастасия, която се омъжва за Добри Чинтулов. Вж. *Г. Ил. Стоянов*, Добри Желязков-Фабрикаджията и потомците му. – Родознание Genealogia, бр. 1-2, год. XVII, 2012, 98-117.

⁸ Именно арх. Г. Козаров пише биографията на Д. Желязков. *Г. Козаров*, Добри Желязков Фабрикаджията. Сливен, 2000, с. 11.

⁹ *Ф. Каниц*, Дунавска България и Балканът., т. III, С., 1995, 40-41.

¹⁰ *Д. Мишайков*, Очерк на фабричната вълнена индустрия в България. – Списание на Българското историческо дружество, кн. 7, VIII, 1904, с. 475. „Мистерията” е осветлена от Георги Козаров в монографията му посветена на Д. Желязков в *Г. Козаров*. Цит. съч., с. 35.

споделя, че „малко или почти нищо не се знае за тоя толкова неуморим на индустриалното поле труженик”.¹¹ Днес, 180 години по-късно, когато историята на Сливенската фабрика е вече сравнително добре позната, интересът към личността и делото на Добри Желязков продължава да е жив.

Във фонда на отдел „Ориенталски сбирки” на НБКМ до този момент са установени 62 архивни единици¹², които включват 99 документа на османотурски език, свързани пряко или косвено с Добри Желязков и фабриката за сукно в Сливен. Само три от тях са изцяло преведени и публикувани – по-горе споменатият ферман на султан Махмуд II от 1836 г.¹³, платежно нареждане на министъра на финансите за отпускане на кредит за фабриката от 1837 г.¹⁴ и регистър (*дефтер*) за инвентаризация на фабриката от 1861 г.,¹⁵ издаден от административния съвет (*меджлис*) на Сливенския санджак.¹⁶ Данни от друга част от документите за фабриката отдавна са в научно обращение, привлечени за целите на исторически и стопански изследвания.¹⁷ Трета част обаче все още чакат да бъдат анализирани и оповестени. Наличието на все още неразкрити документални източници допълнително подхранва интереса към темата.

Разглежданите тук османотурски документи като цяло представляват важен източник на информация за устройството и функционирането на фабриката, за служебните лица, обвързани с нейното управление, за отношенията между управителите и централната власт, за цените на суровината и готовата продукция. Изобилстват от термини за описание на вълната и видовете произведено сукно, наличните и

¹¹ Г. Козаров, Отецът на българската фабрична индустрия – Добре фабрикаджията от гр. Сливен. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София, LXIV, годишнина XV, С., 1903, с. 435.

¹² Издирените архивни единици са основно от предфонд Сл (Сливен), 138 и 138А (Сливен), шест са от колекция ОАК (Ориенталска архивна колекция) и една от фонд 112 (Русе), като това не изчерпва възможността да бъдат открити и още документи по темата.

¹³ Ф. Сл 9/10.

¹⁴ ОАК 37/42.

¹⁵ Ф. 138, а.е. 237.

¹⁶ Санджак – основна административно-териториална единица в Османската империя, окръг или област.

¹⁷ Известни са и документи по темата, съхранявани в турските държавни архиви. Девет от тях са преведени и публикувани от Панчо Дорев в резултат от работата му в турските архиви (*хазине-и еврак*), където през 1929 и 1930 г. е проучвал „книжа и регистри на дворцовата канцелария на султаните, както и на Великото везирство”. Вж. П. Дорев, Документи из турските държавни архиви., ч. I (1564-1872)., С., 1940. Николай Тодоров цитира документ, издирен в истанбулските архиви от Мехмед Генч – изложение на Добри Желязков от 1840, окачествено като „може би единственият запазен документ, излязъл от ръцете на Добри Желязков”. Вж. Н. Тодоров, Балканският град..., 267-294 (Сл 9/7, Сл 9/10, ОАК 18/25, ОАК 36/8, ОАК 36/9, ОАК 36/89, ОАК 37/42, ОАК 37/65, 112/338, 138/51, 138/53, 138/57, 138/58, 138/62, 138/236); Ив. Русев. Цит. съч., 463-478 (Сл 9/7, Сл 9/10, ОАК 18/25, ОАК 37/42, 138/62).

необходимите технически съоръжения, на производствения процес и произтичащите от него характеристики и недостатъци на продукцията.

В хронологически аспект документите обхващат периода от 30-те години до края на XIX в., естествено съвпадащ с периода на функциониране на фабриката. Някои от тях могат да се датират единствено косвено, по характера на съдържащата се в тях информация или по споменаването на известни от историята лица. За най-ранен между датиранияте документи може да се определи ферманът на султан Махмуд II.¹⁸ С него владетелят повелява надзора за реализирането, тъкането и внимателното изработване на платовете, предназначени за ушиване на облеклото на редовната султанска армия, да бъдат възложени на Добри Желязков от Сливен. Срещу това задължение, смятано от 1836 г., Добри Желязков се освобождава завинаги от данък и всякакви други даждия.¹⁹

Опитът разглежданите документи да бъдат строго обособени в тематично отношение е до известна степен условен, тъй като в редица случаи един и същи документ носи информация в няколко различни посоки. Обстойните изложения, в духа на вековната традиция на османската имперска канцелария, съдържат повече или по-малко подробни препратки към обстоятелствата, довели до издаването на документа, предписания за начина на действие, споменават бивши и настоящи длъжностни лица. През XIX в. многообразието от канцеларски жанрове също е доста голямо.²⁰ Сред разглежданите документи се срещат следните видове: *ферман* (султанска заповед), *сурет* (в случая – платежно нареждане), *ариза* (изложение), *дефтер* (в случая – регистър), *илмюхабер* (сведение, удостоверение, разписка), *мазбата* (протокол), *посула* (бележка, разписка)²¹ и други, във вид на оригинали и чернови. Те са продукт на

¹⁸ Според Иван Русев ферманът трябва да е предшестван от все още неизвестен на науката султански указ от края на 1835 или началото на 1836, с който фабриката се одържавява – вж. *Ив. Русев*. Цит. съч., с. 469. вж. също *П. Дорев*. Цит. съч., с. 203, където е публикуван документ, адресиран до финансовия министър (*дефтердар*) относно изработването на сукно в Сливен от Добри Желязков от 1835. Като един от първите документи за дейността на Д. Желязков Николай Тодоров посочва и документа със сигнатура Сл. 9/7 (б.д.), съдържащ доклад за фабричното производство и недостатъците му, и го отнася към 1837.

¹⁹ Документът е преведен от Господин Папунчев и публикуван многократно: вж. *П. Жеков*, Първата българска сукнена фабрика. – Юбилеен сборник на българското народно читалище „Зора” в гр. Сливен. 1860-1910., С., 1910; *С. Табаков*, История на град Сливен (опит), т. III., С., 1929, с. 101; *Г. Козаров*, Цит. съч., 33-34; *С. Кисьова*, 200 години от рождението на Добри Желязков Фабрикаджията. – Текстил и облекло, 10/2000, с. 5; документът е анотиран в Опис на османотурските документи за занаяти и търговия (XVI-XIX в.) запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, С., 1993, № 448.

²⁰ *М. Kütükoğlu*, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik). İstanbul, 1994.

²¹ Относно видовете османотурски документи вж. *Б. Недков*. Цит. съч., *А. Велков*, А. Видове османотурски документи. Принос към османотурската дипломатика. С., 1986.

различни канцеларии – както на централната, така и на местната власт, като за някои не е възможно да се установи точният подател или адресат.

След преглед на въпросите, които засягат, и характера на преобладаващите данни в тях, документите биха могли да бъдат представени в няколко основни тематични раздела:

I. Управление и капитал на фабриката (общо 9 документа²²);

II. Необходимост от разширяване и разходи за строеж, подновяване, оборудване на фабриката (общо 26 документа²³);

III. Производство, количество и цена на предаденото (за нуждите на османската армия) сукно (общо 27 документа²⁴);

IV. Цена и количество на вълната и на испанските овце за фабриката (общо 17 документа²⁵);

V. Разходи на фабриката за суровини, консумативи, заплати (общо 25 документа²⁶).

Документите от **първия раздел** съдържат информация относно предаването на фабриката в ръцете на нов директор, причините за настъпилите промени в управлението, състоянието на финансите и техническото оборудване. Началният период от съществуването на фабриката и сложните отношения между нейния създател и султана е осветлен отчасти в биографията на Фабрикаджията, а в последствие се допълва и от документите, преведени от Панчо Дорев.²⁷

Добре известен факт е, че смяната на директорите е ставало чрез търг.²⁸ Самият създател на фабриката, Добри Желязков, никога не е бил неин управител.²⁹ През 1837-

²² Ф. Сл. 9/10; ф. 138, а.е. 51, 56, 237; ф. 138А, а.е. 224 и ОАК 36/89.

²³ Ф. 138, а.е. 2, 10, 52, 53, 57, 186; ф. 138А, а.е. 52, 56, 219; ф. Сл. 6/8, ф. Сл. 9/14; ОАК 36/8 и ОАК 37/42.

²⁴ Ф. 138, а.е. 1, 5, 46, 159, 164, 235, 236; ф. 138А, а.е. 45, 46, 47, 55, 57, 150, 175, 176, 221, 332; ф. Сл 9/7, Сл 9/23; ф. 112 (Русе), а.е. 338; ОАК 36/9 и ОАК 37/42.

²⁵ Ф. 138, а.е. 48, 49, 50, 55, 59, 62, 233; ф. 138А, а.е. 53, 174, 218 и ОАК 37/65.

²⁶ Ф. 138, а.е. 50, 54, 58, 410; ф. 138А, а.е. 48, 50, 51, 219, 222, 223, 266, 366; ОАК 36/89.

²⁷ П. Дорев. Цит. съч., с. 203 – относно първите опити на Добри Желязков да изработи сукно (1835); с. 217 – относно изпращане на Добри Желязков по служба в Цариград (1837); с. 240 – относно отпускането на Добри Желязков на 200 000 гроша за капитал на фабриката (1839).

²⁸ *Н.Тодоров, Балканският...*, с. 272

²⁹ В предговора към второто и допълнено издание на монографията на Георги Козаров, че Добри Желязков „временно към 1839-40 е директор на фабриката, с голямата заплата от 2500 гроша месечно, равна на тази на каймакама” – вж. *Г. Козаров*. Цит. съч., с. 10. Н. Тодоров пише, че „Д. Желязков е бил „главен майстор” или „директор” на фабриката”, но относно второто понятие не се позовава на документ, вероятно ги определя като синонимни – вж. *Н. Тодоров*. Цит. съч., с. 273.

1839 г. е споменат като „главен майстор на сукно” (*чокаджъ баишъ*)³⁰, през 1842 г. „главен майстор” или „първомайстор” (*уста баишъ*).³¹ Среща се и само като „Добри”.³² Може би най-близо до утвърдената днес представа за Добри Желязков като за „фабрикаджия” стои подписът върху фрагмент от документ, който гласи „Добри Джелиско чока фабрикатору” (производител на чоха).³³ Благодарение на една отдавна оповестена чернова³⁴, адресирана до Високата порта, но с повреден на места текст, разбираме за предложението за удостоверяването на Добри Желязков с орден за заслуги (*нишан-и ифтихар*), като отплата за труда му, както и за назначаването му за главен майстор със заплата от 2 500 гроша.

Според разказа на Георги Козаров, съзателят на фабриката е изгонен от нея през 1853 г., 19 години след като я основава.³⁵ В спомените на съвременниците си обаче дядо Добри остава като уважаван сливенски първенец, с благ характер и голяма начетеност, винаги облечен по европейски, който завършва дните си разочарован и разорен.³⁶ За това допринасят в крайна сметка провалилият се поради Кримската война (1853-1856) опит да основе друга държавна фабрика в Измид, както и многократните пътувания до Цариград в напразни опити да си възвърне позициите в сливенската фабрика. Тя на свой ред е в експлоатация до 1903 г., като след Освобождението е дадена под наем на дружество „Напредък” и в нея се провеждат курсове по тъкачество и бояджийство, ръководени от двама немски майстори.³⁷

Към същия раздел спада и *илмюхабер*³⁸ от 26 джемазиул сани 1265 г. (19 май 1849 г.). С него се съобщава за уволнението на Хуршид ага и назначаването на Салих ефенди като управител на фабриката. За нейните активи и дългове четем в друг документ, от 2 джемазиул евел 1260 г. (20 май 1844 г.), съставен по повод поемането на управлението от Али Риза бей след смъртта на Мустафа Кяни бей. Тук е спомената сумата от 200 000 гроша, прехвърлена от Добри [Желязков] и описана като капитал на фабриката.³⁹ Тази сума се равнява на сумата, постъпила от *казата*⁴⁰ Сливен (Ислимийе).

³⁰ Ф. ОАК 18/25, по датировката на Н. Тодоров.

³¹ Ф. 138А/174, 218, П. Дорев. Цит. съч., с. 240.

³² Ф. 138/51 и ОАК 36/89.

³³ Ф. 138А/46, л. 2.

³⁴ Ф. ОАК 18/25. Вж Н. Тодоров, Балканският..., с. 273.

³⁵ Г. Козаров, Добри Желязков..., Сливен, 2000, с. 41. Според Иван Русев Добри Желязков е бил отстранен още преди 1843 – вж. Русев, Ив. Цит. съч., с. 471.

³⁶ Г. Козаров. Цит. съч., с. 33 и сл.

³⁷ П. Жеков, Първата българска сукнена фабрика. – Юбилеен сборник на българското народно читалище „Зора” в гр. Сливен. 1860-1910., С., 1910, с. 224.

³⁸ Ф. 138/56.

³⁹ Ф. ОАК 36/89.

Отпусната е на Добри Желязков през 1839 г., след посещението му в столицата заедно със сливения управител (*войвода*), когато се уреждат „окончателно и условията и наредбите за функционирането на тази фабрика”.⁴¹

Особен интерес в разглеждания раздел представлява и цитираният по-горе регистър от 11 *шеввал* 1277 г. (22 април 1861 г.), изготвен по повод прехвърлянето на фабриката под ръководството на Дервиш бей.⁴² В него е направена подробна инвентаризация на машините (дарак, предачни машини, станове и други) и инструменти (за разчепкване на вълна, за подстригване и тепане на сукното, за навиване на чилета, ножици и много други), отбелязано е тяхното състояние, дали са налични или не, както и цената им. На някои места са добавяни и особени забележки относно изброените характеристики. Инвентарният опис е ценен и поради многото наименования на използваните технически средства, които хвърлят светлина върху технологичния процес, етапите на производство и нивото на модернизация на сливения фабрика. От описва става ясно какъв е инвентарът в старата и в новата фабрика, както и конкретно в обособените работилници – дърводелска, леярна, железарска. Отбелязани са машините, които са внос от Франция, както и инструментите, допълнително доставени от Истанбул.

Изграждането на фабриката от страна на Добри Желязков започва още през 1834 г. Известни са мащабите на строителството, предприето от него, както и усилията му да оборудва фабриката по съвременните стандарти с машини, първоначално внесени от Русия, а впоследствие и изработвани на място, в Сливен, по донесения образец или закупувани от Англия, Франция, Белгия. Някои от назначените управители, като Мустафа Кяни бей (1842 г.) и по-късно Хюсеин бей (1860 г.), също полагат усилия за разширяване на фабричните постройки, за обновяване на машините и инвентара.⁴³ Щрихи към историята на разрастването и промените във фабриката внасят 26-те документа от **следващия раздел**, посветен на необходимостта от строеж, подновяване, разширяване, оборудване и преоборудване на фабриката. Два от тях – единият с дата 21 *зилкаде* [12]52 г. (27 февруари 1837 г.)⁴⁴, а другият недатиран⁴⁵, носят подписа и печата

⁴⁰ Каза – административно-териториална единица в Османската империя (околия, днес община).

⁴¹ Дорев, П. Цит. съч., с. 240.

⁴² Ф. 138/237. Първо представяне на регистъра е направено на кръгла маса на тема „Добри Желязков – индустриалец, общественик, дарител”, организирана през 2000 г. в гр. Сливен по повод 200 годишнината от рождението на Добри Желязков. Документът е преведен от османотурски език от Зорка Иванова – вж. Z. Ivanova, On the History of the Textile Factory in Sliven: One Ottoman Register of 1861. In: . Power and Influence in Southeastern Europe, 16th-19th century. Ed. by Maria Varamova, Plamen Mitev, Ivan Parvev, Vania Racheva, LiT: Berlin/ Münster 2013, 131-148.

⁴³ Н. Тодоров, Балканският..., 274-276; Г. Козаров, Добри Желязков..., с. 44.

⁴⁴ Ф. 138/10.

на кадийския наместник на *казата* Сливен ес-сейид Абдулрахман. Първият от споменатите документи е регистър (*дефтер*), в който са описани количеството, цената, произхода и предназначението на материалите, необходими за строителните дейности във фабриката. Например дървен материал (дъб, липа) за греди, мертеци, черчевета и первази; различен размер пирони, закупени от железарите в Сливен, Търново, Одрин, Пазарджик (Татар пазаръ) и Добрич (Пазарджък). Сред разходите са и надниците на майстори-зидари от Добрич, Пловдив и други.

Във втория документ, (който не е датиран), се описват отделните помещения на фабриката и тяхното предназначение, като са посочени размерите им на ширина, дължина и височина в лакти. Така например става ясно, че фабриката е разполагала с основна сграда на три етажа (на ширина – 20, на височина – 14, дължина – 102 лакти⁴⁶), ограден със зид и стреха двор, украсен чардак, стая за пиене на кафе, тоалетна, стая с украсена със стенопис ниша (*алафранга*), пет декорирани стаи за настаняване на работници и калфи, железарско, леярско и бояджийско ателие, кухня.

Към тази група документи би могло да се отнесе платежното нареждане (*сурет*) до министъра на финансите от 21 *мухаррем* 1254 г. (27 април 1837 г.)⁴⁷. В него се посочват сумите, отпуснати за съоръжения на фабриката и остатъкът от кредит на Добри Желязков във връзка с разходите, предават се изводите от доклада на Ованес, изпратен с височайша заповед да я инспектира. Разяснява се, че причината произведеното сукно да е остро и без мъх се корени както в липсата на подходящи машини, така и в системата на работа. Фабрикантът на сукно, както е наречен Добри Желязков, е повикан в столицата⁴⁸ и е отразена неговата молба за отпускане на кредит във връзка с оборудването на фабриката. В края на това платежно нареждане е разпоредено да бъде отпусната от военната каса сумата от 56 000 гроша.

За несъвършенствата на местната сурова вълна се говори и в **следващия обособен тематичен раздел**, в който основна част заемат документите по въпросите за производството на сливенското фабрично сукно. Скоро след откриването на фабриката качеството на местната вълна се оказва незадоволително с оглед на променените и завишени изисквания към произвеждания текстил. За ушиването на новите военни униформи по европейски образец, въведен от султана-реформатор Махмуд II, били

⁴⁵ ОАК 36/8.

⁴⁶ Един дюлгерски (зидарски) лакът или аршин = 75,8 см. *H. Inalcik*, Introduction to Ottoman Metrology. – *Turcica*, XV, 1983, p. 340.

⁴⁷ Ф. ОАК 37/42. Преведен и публикуван от *Б. Недков*, Османотурска дипломатика и палеография, II. Документи и речник, С., 1972, 97-104.

⁴⁸ Вж. също *П. Дорев*, Документи..., т. III, С., 1940, с. 217.

необходимими по-тънки и фини платове. Във връзка с този и други установени проблеми, в доклад за дейността на фабриката се изтъкват общо шест недостатъка на производството в сравнение с английския стандарт.⁴⁹

Адресирано до министъра на финансите *тезкире* от 28 *шеввал* 1258 г. (2 декември 1842 г.)⁵⁰, удостоверява, че от страна на *капуджибашъ*⁵¹ Мустафа Кяни бей е пристигнало писмо (*шукка*) относно предадени в склада за дрехи 2 411 лакти (*зира*)⁵² сукно. От друг документ⁵³, отнесен към същия период, става ясно, че за всеки лакът сукно към 18-те гроша производствени разходи се изплащат допълнително по 6 гроша, което формира цена от 24 гроша за лакът. На 28 *зилкаде* 1269 г. (2 септември 1853 г.) е направена покупка на 11 798 *аршина* на обща стойност 82 586 гроша.⁵⁴ Информацията относно цената (14 гроша на *аршин*) и количеството на произведеното сукно (10 668 *аршина*) съдържа и удостоверение (*илмюхабер*) с дата 24 *мухарем* 1270 г. (27 октомври 1853 г.)⁵⁵ По-различен вид данни разкрива документ от 15 *рамазан* 1285 г. (30 декември 1868 г.)⁵⁶, в който се съобщава за необходимостта да бъдат изработени от сливенско сукно 869 броя военни униформи на цена от по 113 *гроша* в съответствие с височайшия образец и как да се постъпи с униформите, които не отговарят на него.

Споменатата по-горе необходимост от производство на по-fino сукно става причина за внос на мериносови овце от Испания, тъй като традиционно отглежданите до този момент местни породи дават по-груба вълна.⁵⁷ Решено е, че испанската порода ще подобри качеството на местната суровина и така ще намали вноса, а оттам и себестойността на продукцията. Тази тема е застъпена в 17 документа от **IV-ти раздел**, които се отнасят до цената и количеството на испанските овце и вълната, необходима за фабричното производство.⁵⁸ В един от тях⁵⁹ се описват количеството и видът на овцете, собственост на фабриката, както следва: испански овци – 8 956 глави; обикновена бяла овца – 9 119 глави; черна овца – 748 глави; кози – 131. Редом с това е предоставена

⁴⁹ Н. Тодоров, Балканският..., 276-277.

⁵⁰ Ф. 138/338.

⁵¹ Началник на дворцовата стража. Вероятно Мустафа Кяни е заемал такъв пост до назначаването му във фабриката.

⁵² Един терзийски (шивашки) лакът или *аршин* = 68 см. Н. *Inalcık*, пак там.

⁵³ Ф. 138/235

⁵⁴ Ф. 138А/55

⁵⁵ Ф. 138/236.

⁵⁶ Ф. 138А/223.

⁵⁷ За „поощреното“ размножаване на испански овце и подмяната на местната вълна с испанска за нуждите на фабриката в Сливен четем и в част от документите представени от Панчо Дорев. Вж. П. Дорев. Цит. съч., с. 267, 270.

⁵⁸ Иван Русев проследява цената на вълната за ока, както и количествата вълна, закупена за нуждите на фабриката в средата и втората половина на XIX в. Вж. Ив. Русев. Цит. съч., 473-474.

⁵⁹ Ф. 138/62 (б.д.).

статистика за броя на женските, скопените и умрелите овце, които са продадени през съответната година.

Документите от **последния тематичен раздел** разкриват картината на разходите на фабриката за заплати, материали и консумативи, необходими в производството. Струва си специално да бъде отбелязан един регистър на разходите с дата 5 *реджеб* 1267 г. (6 май 1851 г.), от времето на управителя Салих ефенди, в който подробно се изброяват категориите служители и работници на фабриката и полагащото им се месечно възнаграждение.⁶⁰ От него разбираме, че месечната заплата на управителя е 4 050 гроша, на един чиновник – 500, на писаря – 250, на отговорника за кантара – 200, на отговорника за склада – 150, на десетника (*онбашъ*⁶¹) на тъкачите – 150, на десетника даракчия – 200 и др. Във фабриката работят още перачи на вълна, тъкачи, даракчии, сарачи, железари, леяри, отделни длъжности заемат боравещите с различните видове машини и инструменти. На друг лист от регистъра (л. 2а) са изброени количествата и цените на необходимите за фабриката покупки: вълна – 59 894 оки⁶² на стойност 2 500 гроша; дървено масло – 743 оки за 56 769 гроша и 19 пари; поташ (калиев карбонат) – 8 204 оки за 4 102 гроша и др.

Разгледаните в настоящото изследване документи представят основни моменти от създаването, развитието и функционирането на първото в българските земи текстилно производствено предприятие. Независимо дали осветляват цялостни етапи от изграждането на фабриката на Добри Желязков или съдържат откъслечни данни за нея, те взаимно се допълват и обогатяват познатия исторически контекст.

Надписи под приложенията:

Приложение № 1 – Подпис под фрагментарно запазен документ (Ф. 138А, а.е. 46), който гласи: „Покорен раб Добри Джеляско, производител на сукно”.

Приложение № 2 – Опис на помещенията, предвидени за изграждане към новата фабрика, подготвен от кадийския наместник на Сливен (ОАК 36/8)

⁶⁰ Ф. 138/58.

⁶¹ За разделението на фабричните работници по военен образец на четири групи (*тайфи*), които имали десетници (*онбашии*), стотници (*юзбашии*) и пр. вж. Г. Козаров. Цит. съч., с. 38.

⁶² Една *окка* (ока) = 1,282 кг. Н. *Inalcık*, пак там.